

ARKEOLOGI, ESINEET JA MENNEISYYS

Arkeologi tutkii menneisyyttä ihmisten jättämien aineellisten jälkien eli muinaisesineiden ja rakenteiden avulla. Tällaisen määritelmän muinaistutkimuksesta voi lukea lähes jokaisesta alan oppikirjasta. Kuvaus muinaistutkimuksesta ei kuitenkaan pidä paikkaansa tai se on vähintäänkin epätasällinen.

Väitettäni voi havainnollistaa aikoinaan Ars Nova & Aboa Vetus -museossa Turussa myynnissä olleella tuotteella. Esine on pienehkö, muovinen petrimalja. Halkaisijaltaan malja on noin 5,5 cm ja paksuudeltaan 1,5 cm. Sen selkäpuolelle on liimattu kiinni magneetti, jolla esineen voi kiinnittää esimerkiksi jääkaappiin. Astia on liimattu kiinni, sillä se on täytetty hiekalla.

Jos maljan avaa, ja sisällön kaataa ulos, se ei silmämääräisesti katsottuna poikkea mistä tahansa muusta hiekkakasasta. Aineksella on kuitenkin paikkaan liittyvä erityisyys: Turkulainen museo on tunnettu alkuperäisistä keskiaikaisista ja sen jälkeisistä kiviraunioistaan, joiden keskelle vierailija pääsee kulkemaan. Hiekka on alueelta poistettua maata. Ostaja sai petrimaljassa mukaansa pienen palan keskiaikaista tai uuden ajan kaupunkia.

Koska se on ihmisen luomaa modernia materiaalia, muovinen astia on selvästi esine, mutta hiekan osalta tilanne epäselvempi. Onko kyse esineestä? Materiaalina hiekka on luontaista. Se ei ole ihmiskäden muovaamaa, ja maailma on täynnä hiekkaa eikä suurin osa siitä kiinnosta arkeologeja. Hiekalla ei ole lain antamaa erityisasemaa suojelun kohteena toisin kuin muinaisilla työkaluilla, tekstiileillä, astioilla tai aseilla.

Hiekka tutkimuksen kohteena

Petrimaljan hiekka on merkitykseltään kuitenkin erikoinen, sillä se on tunnetulta muinaiselta asuinpaikalta. Kenttätöiden yhteydessä arkeologit tekevät huomioita ja tallentavat tietoja myöskin hiekasta ja muista maakerroksista, vaikka ne olisivat-

kin luontaisia. Hiekka voi kertoa ihmistoiminnasta, sillä se saattaa olla paikalle tarkoituksellisesti tuotua. Kerrostuma on ehkä muodostunut tulipalossa tai rakentamisen yhteydessä, kun maata on tasoitettu, perustoja kaivettu tai jätettä koottu yhteen paikkaan.

Hiekan merkitys arkeologialle ei rajoitu näihin arkeologisiin havaintoihin. Hiekasta ja muista näennäisesti luontaisista materiaaleista on edellisinä vuosikymmeninä tullut esineen kaltaisia, sillä luonnontieteellisten menetelmien kehittyessä hiekasta voidaan paljastaa moninlaisempia ihmistoiminnan jälkiä. Geokemialliset menetelmät, kuten vaikkapa fosforianalyysi, kertovat maaperässä olevista orgaanisista jätteistä. Elävissä ja kuolleissa soluissa on aina fosforia, ja mittaamalla sen pitoisuuksia maaperässä voidaan asuinpaikalta tunnistaa alueita, joilla on ollut enemmän ihmistoimintaa kuin toisilla.

Geologi näkee hiekasta muutakin. Hän varmaankin erottelisi hiekassa olevat punaiset tiilenmurut ja valkoiset laastihiput erilleen. Jäljelle jäävistä pienistä kivistä geologi pystyy silmämääräisesti sanomaan, ovatko ne vastikään rapautuneita ja siten kulttuuriperäisiä. XRF- eli röntgenfluoresenssianalysointilla ja PIXE- eli hiukkasherätteen röntgenemission analyysilaitteella selvitetäisiin kivenmurusten alkuainekoostumusta. Tiedoista voitaisiin päätellä aineksen alkuperä sekä merkitys paikan asukkaille.

Kasvitieteilijä puolestaan saattaisi tietyissä olosuhteissa tehdä maaperästä siitepölyanalyysin. Lisäksi hiekassa on ehkä jäljellä botanistin tunnistamia jyviä tai muita kasvinosia. Kasvitutkimusten pohjalta muinainen ympäristö, viljelykasvit, ruokatalous ja hygienia saavat lisävalaistusta. Jos hiekan seassa on luunsiruja tai kalansuomuja, luututkija tunnistaisi ihmisluita ja eläinlajeja sekä erottaisi lemmikkieläimiä kotitalous- ja riistaeläimistä.

Uudempi arkeologiassa hyödynnetty analyysimenetelmä on stabiilien isotooppien tutkimus, joka kertoo esimerkiksi muinaisista ilmasto- ja ympäristöoloista. Edellisinä vuosina maaperästä on myös yhä paremmin kyetty erottamaan DNA:ta. Perimä paljastaa muinaisten eläin- ja ihmispopulaatioiden historiaa.

Arkeologian ohella muilla humanistisilla tiedeillä on annettavaa Turun maakerrosten ja petri-

maljan hiekan tutkimiseen. Historioitsija kykenee kirjallisten lähteiden perusteella sanomaan jotain tontin ja sillä olleiden rakennusten historiaa, mahdollisesti jopa aiemmista omistajista. Taidehistorioitsija tai rakennustutkija taas saattaisi kertoa jotain tiilirakentamisesta sekä sen tekniikoista ja historiasta kaupungissa.

Esineiden elinkaaret

Petrimaljan hiekan tarkastelussa ei kannata rajautua vain sen historiaan osana Turun kaupungin menneisyyttä. Yhtäältä on minun kertomani tarina hiekasta ja sen avaamista näkymistä arkeologiaan, toisaalta on muoviasia ja hiekka sekä niiden omat kertomukset. Hiekan mahdollista tarinaa olen hiekan hahmotellut keskiajan kaupungista moderniin museoon ja tutkimuksen kohteeksi. Muoviasia taas on moderni tuote, tehty ehkä Suomessa, mutta todennäköisemmin jossain muualla ja tuotu maahan. Hetkellisesti nämä kaksi esinettä ovat päätyneet kosketuksiin toistensa kanssa. Ehkä jokunen muovihippu irtoaa osaksi hiekkaa ja hiekan siruja tarttuu muovin pintaan tullessiin uurtisiin.

Arkeologiassa ja muilla kulttuurintutkimuksen aloilla tutkitaan esineiden tarinoita ”elämäkertoina”, ”elinkaarina” tai ”kulkureitteinä” (Immonen 2016). Esineen reitti koostuu useista vaiheista, kuten valmistuksesta, käytöstä, tuhoamisesta tai hukkaamisesta ja joidenkin esineiden osalta päätymisestä arkeologisiksi löydöiksi museoon. Esineiden reitit suhteessa toisiinsa, suhteessa ympäristöön ja suhteessa ihmisiin muodostavat laajoja toiminnallisia verkostoja, joita tutkijat yrittävät hahmottaa, osa luonnontieteellisin metodein, osa humanistisista lähtökohdista.

Muinaisesineillä täytyy olla elinkaarensa useita eri jaksoja, mutta useimmiten arkeologi löytää ne hyljättynä, hukattuna tai piilotettuna viimeiseen, poisheittämissä vaiheeseen. Esimerkiksi Turun maaperään keskiajalla päätyneet gagaattihelmi eli ruskohiilihelmi on raaka-aineensa rajallisen esiintymisen vuoksi täytynyt tuoda Suomeen muualta, esimerkiksi Saksasta tai Espanjasta, mutta emme välttämättä pysty paikallistamaan tarkalleen ottaen mistä ja millaisia kauppareittejä pitkin se saapui kaupunkiin.

Esineistä itsestään, niiden käyttöjäljistä ja niiden löytöyhteyksistä on mahdollista päätellä jotain

niiden aiemmista elinkaaren vaiheista. Varmuus siitä, että esineillä on tietynlaisia historioita ja kertomuksia, perustuu esineiden ja materiaalien pysyvyyteen. Juuri tämän fyysisyyden vuoksi arkeologit eivät tutki vain menneisyyttä, vaan aina myös nykyhetkeä. Kuten muinaisesineet, hiekka kertoo jotain aiemmista vaiheistaan, mutta arkeologi tarkastelee sitä sellaisena kuin se on hänen edessään. Menneisyys jättää jäljen aineeseen, esineisiin, joista tutkijat tekevät havaintoja tässä ja nyt. Koska hiekka, rakenteet ja esineet ovat nykyhetkessä, niitä on mahdollista kaivaa arkeologisesti esiin ja tutkia. Eri aikatasot ovat esineissä ja hiekassa yhtä aikaa läsnä.

Menneisyyden läsnäolo nykyhetkessä rinnastuu muistamiseen. Muistot suuntaavat ajattelun menneisyyteen, vaikka ne syntyvätkin nykyisyyden herättämänä. Näin tapahtuu Ingmar Bergmanin elokuvassa *Mansikkapaikka* (1957), kun kesäaunolla vierailu sysää professori Isak Borgin nuoruusajan muistoihin tai James Cameronin elokuvassa *Titanic* (1997), jossa hylystä nostettu timanttikaulakoru käynnistää Rose Dawson Calvertin tarinan kohtalokkaasta merimatkasta.

Tulevaisuus arkeologiassa

Arkeologisissa esineissä ovat läsnä menneet tapahtumat ja nykyhetki, mutta näiden lisäksi tulevaisuus. Osittain viitataan tällä materiaaleihin ja niiden ominaisuuksiin, siihen, mitä esineillä voi tehdä ja millaisia analyyseja eri materiaaleihin on tulevaisuudessa mahdollista soveltaa. Tulevaisuus on läsnä esineissä myös tätä laajemmassa mielessä. Kun museossa on siirretty hiekkaa muoviseen petrimaljaan, maaperästä on tullut jotain poikkeuksellista. Astian ostaja tietää, että kyse on jostakin erikoisesta, menneisyyden jäljestä, ja hän suhtautuu tähän hiekkaan eri tavalla kuin hiekkaan vaikkapa uimarannalla. Jääkaapin ovessa hiekasta petrimaljassa muodostuu herätin, joka tulevina aamuina ja lounasaikoina palauttaa mieleen menneen retken museoon.

Kulttuuriperintöhallinto ja museot ovat suuntautuneet tulevaisuuteen. Ne pyrkivät keräämään ja säilyttämään muinaisesineitä nimenomaan tulevaisuutta varten. Turun keskiaikainen ydinalue on rauhoitettu muinaismuistolain nojalla, mikä on seurauksia uusiin rakennustöihin ja arkeo-

logisten kaivausten aloittamiseen. Tässä hetkessä olevat muinaisesineet vaikuttavat saamansa arvostuksen vuoksi meihin ja tulevaisuutta ennakoiviin tekoihimme.

Hiekan ja muinaislöytöjen moniajallisuus on hyvin pitkäjänteistä – laajat aikaskaalat ovat ominaista arkeologialle – ja se perustuu toistoon (Olivier 2011). Luontaisten ja kulttuuristen tapahtumien sekä tilanteiden toistuminen on oleellista, kun raaka-aineita kootaan, esineitä valmistetaan sekä niiden kärsiessä kolhuja ja saadessa kulumajälkiä. Toisto on tärkeää museokokoelmien synnylle ja karttumiselle. Arkeologian tutkimat maakerrokset ovat kasautuneet ihmistoimintojen ja geologisten prosessien toistuessa osittain samanlaisina, osittain erilaisina.

Toistoon nojaavan esineiden ja muiden lähdeaineistojen muodostuminen aiheuttaa sen, että niiden tutkimus on epävarmaa ja pikemminkin todennäköisyyksien haarukointia kuin absoluuttista. Arkeologit painottavat usein, että he tekevät tulkintoja, jotka väistämättä muuttuvat uusien löytöjen myötä. Esineiden ajallisuuden suhteellisuutta korostavat myös luonnontieteelliset tulokset: esimerkiksi orgaanisten materiaalien ajoittaminen radiohiilimenetelmällä ei anna kohteelle ikää absoluuttisina kalenterivuosina, vaan todennäköisyyksiin perustuvia arvioita.

Arkeologian tulevaisuus

Arkeologit tutkivat menneisyyttä, ja tämän vuoksi he johtavat nykyhetkessä tapahtuvia kenttätöitä tai tutkivat esineitä museoiden kokoelmissa. Arkeologit myös suunnittelevat budjetteja, kulttuuriperinnön suojelua ja tulevaisuutta. Monet alan asiantuntijat opettelevat jonkin luonnontieteellisen erityisalan, jota sitten hyödyntävät työssään. Arkeologit ovatkin moniajallisuuden tuhattaitureita. Tämän vuoksi tieteenalan koulutus antaa eväitä yliopistojen ja museoiden ohella hyvin moninaisiin tehtäviin niin kulttuuri- kuin luonnonperinnön saralla, kulttuurialoilla sekä yksityisyrittäjinä.

Arkeologinen tutkimus on luonut tapoja analysoida muinaisesineitä ja muita löytöjä niiden elinkaarten ja moninaisten vaiheiden selvittämiseksi. Tältä pohjalta tieteenala esittää tulkintoja ihmisten, esineiden ja ympäristön ajallisesti muuttuvista suhteista. Lisääntyvissä määrin esineitä eivät

enää kuitenkaan tarkastele vain arkeologit, vaan kyse on tutkijaryhmistä, joihin osallistuvat niin geologit, kasvi- ja eläintutkijat, biologiset antropologit, taidehistorioitsijat ja historioitsijat kuin geneetikotkin. Tällaisille tutkijaryhmille ei enää ole niin olennaista, onko jokin kohde varsinaisesti esine vaiko jotain muuta aineellista. Kaikenlaisista materiaaleista, niiden iästä ja ominaisuuksista pystytään teknisten menetelmien avulla paljastamaan uusia, aiempia käsityksiä mullistavia tietoja. Arkeologia on ryhmätyötä, ei arkeologin yksinäistä puurtamista.

Tietomäärän lisääntyessä polttavaksi ongelmaksi on muodostumassa, millaiseen tulkinnalliseen kokonaisuuteen ne pitäisi asettaa: Mitä sanomalehdessä uutisoitu luonnontieteellinen analyysituloksista kertoo ihmiselämästä? Entä millaisia seikkoja uusi radiohiili-ikä paljastaa esineiden, ympäristön ja ihmisten kokonaisuudesta? Nämä kysymykset korostavat ryhmätyön ohel-

la nimenomaan arkeologisten tulkintojen kehittämistä, muinaistutkimukselle ominaisten tiedon luomisen tapojen vahvistamista ja niistä kommunikoinnista laajemmin tutkijayhteisölle ja suurelle yleisölle. Sen ymmärtäminen, miten arkeologia lähestyy hiekkaa, petrialajaa ja niiden moniajallisuutta, auttaa myös muiden tieteenalojen edustajia hahmottamaan muinaistutkimuksen erityispiirteitä ja hyödyntämään sen tuloksia. Vakiintuneiden oppikirjojen luonnehdintojen sijasta arkeologiasa ei siis ole kyse ainoastaan arkeologista, eikä vain esineistä eikä pelkästään menneisyydestä.

Kirjallisuutta

Immonen, V. 2016. Sotkuinen aineellisuus: Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2016, 70–80.

Olivier, L. 2011. *The Dark Abyss of Time: Archaeology and Memory*. AltaMira Press, Lanham, MA.

VISA IMMONEN

Kirjoittaja on Turun yliopiston arkeologian professori.